

«Qui fruit ne sap collir»

I

Homenatge a Lola Badia

EDICIÓ A CURA DE

Anna Alberni, Lluís Cifuentes,
Joan Santanach i Albert Soler

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

EDITORIAL BARCINO

Universitat de Barcelona. Dades catalogàfiques

«Qui fruit ne sap collir» : homenatge a Lola Badia

ISBN 978-84-9168-648-4 (Edicions de la UB ; conjunt)

ISBN 978-84-7226-867-8 (Editorial Barcino ; conjunt)

I. Guàrdia Olmos, Joan, escriptor d'un pròleg II. Alberni, Anna, editor literari III. Cifuentes, Lluís, editor literari IV. Santanach, Joan, 1973- editor literari V. Soler, Albert, 1963- editor literari VI. Títol
1. Badia, Lola, 1951- 2. Literatura catalana 3. Literatura medieval 4. Catalunya 5. Antologies 6. Bibliografies 7. Homenatges

© Edicions de la Universitat de Barcelona

Adolf Florensa, s/n

08028 Barcelona

Tel.: 934 035 430

www.edicions.ub.edu

comercial.edicions@ub.edu

EDICIÓ TÈCNICA

Eulàlia Salvat Golobardes

FOTOGRAFIA DEL FRONTISPICI

Josep Losada

ISBN (Edicions de la UB)

978-84-9168-648-4

ISBN (Barcino)

978-84-7226-867-8

DIPÒSIT LEGAL

B-942-2021

IMPRESSIÓ I REL·LIGAT

Gráficas Rey

És rigorosament prohibida la reproducció total o parcial d'aquesta obra. Cap part d'aquesta publicació, inclòs el disseny de la coberta, no pot ser reproduïda, emmagatzemada, transmesa o utilitzada per cap tipus de mitjà o sistema, sense l'autorització prèvia per escrit de l'editor.

CONSELL EDITOR

Anna Alborni, Lluís Cabré, Miriam Cabré, Rosanna Cantavella,
Antònia Carré, Lluís Cifuentes, Isabel Grifoll, Sadurní Martí, Josep Pujol,
Xavier Renedo, Josep M. Ruiz Simon, Joan Santanach, Albert Soler,
Jaume Torró

Índex

<i>Presentació, per Joan Guàrdia Olmos</i>	11
<i>Semblança</i>	13
<i>Abreviatures</i>	19
ANNA ALBERNI, <i>Pus qu'estorts suy del lach de la mar fonda i la memòria literària d'Andreu Febrer</i>	21
GIOVANNI ALBERTOCCHI, <i>Alessandro Manzoni e l'attesa della Colonna infame</i> ...	35
RAFAEL ALEMANY FERRER, <i>Diafebus i Hipòlit, junts i en contrast</i>	45
ANNAMARIA ANNICCHIARICO, <i>La Lletra consolatòria di Joan Roís de Corella. Qualche postilla filologica, commento, traduzione</i>	55
JOSÉ ARAGÜÉS ALDAZ, <i>Ramon de Penyafort, Alfonso el Sabio y Ramon Llull. Itinerario hispánico de un milagro mariano</i>	69
JAUME AYMAR I RAGOLTA, <i>Ramon Llull i la descoberta d'Amèrica</i>	81
RAFAEL BELTRAN, <i>La sogra de Juvenal (Sàtira VI), l'Emperadriu de Tirant, l'Artemia de la Serafina i altres mares lascives de comèdia</i>	91
ANTHONY BONNER, <i>A qui volia adreçar-se Ramon Llull?</i>	101
LLUÍS CABRÉ, « <i>Per menor món l'hom per tots se nomena</i> ». <i>Sobre Ausiàs March i la filosofia natural</i>	117
MIRIAM CABRÉ, <i>Cerverí de Girona a la premsa catalana (1835-1938)</i>	125
ROSANNA CANTAVELLA, <i>La carta pròleg d'Aldonça de Montsoriu a la Vita Christi d'Isabel de Villena</i>	135
ANTÒNIA CARRÉ, <i>Els sequaços literaris de Guillem Metge</i>	145
LLUÍS CIFUENTES I COMAMALA, <i>La scripta librària catalana primitiva als primers textos mèdics en català</i>	157
ALEJANDRO COROLEU, <i>Notes sobre la presència del Virgili llatí al segle XVI a la Corona d'Aragó</i>	171
CHIARA CRISCIANI, <i>L'Epistola contra alchimistas di Nicola Eimeric</i>	179
ROCÍO DA RIVA, <i>Els textos rituals dels temples en època babilònica tardana (s. IV-I aC)</i>	195

FERNANDO DOMÍNGUEZ REBOIRAS, <i>La memoria y la fe. Reflexiones seniles en clave luliana</i>	209
ANTON M. ESPADALER, <i>Rere el rastre català de Flamenca i del Jaufré</i>	223
GIORGIO FAGGIN, <i>Galeotto fu Metge</i>	235
KÁLMÁN FALUBA, <i>Les paraules polisèmiques batalla i lliça al Curial</i>	239
ANNA FERNÁNDEZ-CLOT, <i>Ministrers i música al Curial e Güelfa</i>	245
MONTSERRAT FERRER SANTANACH, <i>Els altres herois. El cas de Marc Valeri Corb</i> . .	257
ALEXANDER FIDORA, <i>L'astròleg maligne. Notes sobre les fonts d'un exemple lullà</i> . .	267
ROGER FRIEDLEIN, <i>L'obra ibèrica d'Otto Denk, historiador de la literatura catalana medieval al segle XIX</i>	277
FRANCISCO M. GIMENO BLAY, <i>Un trasllat notarial i una butlla de plom de Jaume I</i>	285
SEBASTIÀ GIRALT, <i>El deix occità de Bartomeu de Tresbens</i>	301
FRANCESC J. GÓMEZ, <i>Curial in bivio, la ciència de Bacus i la iconografia de les Arts Liberals</i>	311
DAVID GUIXERAS OLIVET, <i>Eiximenis a la premsa catalana dels anys 1925-1939</i> . .	329
ROBERT D. HUGHES, <i>Ramon Llull and the rhetoric of prayer. A brief commentary</i> . .	343
JOSEP IZQUIERDO, <i>Una aproximació a Jean Gerson i Felip de Malla com a mestre i deixeble</i>	353
XAVIER LAMUELA, <i>Algunes observacions sobre l'etimologia del mot dessen de l'occità antic</i>	363
JEREMY LAWRENCE, <i>Civic ideals and "humanism" in the Crown of Aragon, 1383-1588</i>	373
LINO LEONARDI, <i>Per l'edizione di Guittone d'Arezzo. «Tutto mi strugge, in pensiero e 'n pianto» (VI)</i>	391
ALBERT LLORET, <i>Boscà, Mendoza, Cetina i March</i>	403
MARTA MARFANY, <i>Postibles musicals franceses als Estramps de Jordi de Sant Jordi</i>	413
SADURNÍ MARTÍ, <i>Sobre els falsos profetes al Segon del Crestià</i>	423
LLÚCIA MARTÍN PASCUAL, <i>La Història de Jacob Xalabín, trenta anys després</i> . . .	433
TOMÀS MARTÍNEZ ROMERO, <i>Narcís Vinyoles i els petits animals literaris</i>	443
JOSEP MASSOT I MUNTANER, <i>Higini Anglès i Rafael Patxot i Jubert</i>	451
ANNEMARIE C. MAYER, <i>Llull's arguments for the existence of God. A reflection on the basis of the Llibre del gentil</i>	461
JAUME MENSA I VALLS, <i>Arnau de Vilanova i els títols efectistes</i>	473

«Qui fruit ne sap collir»

II

Homenatge a Lola Badia

EDICIÓ A CURA DE

Anna Alborni, Lluís Cifuentes,
Joan Santanach i Albert Soler

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

EDITORIAL BARCINO

Índex

KÁROLY MORVAY, <i>Un tastet de fraseologia del Curial e Güelfa</i>	11
MARÍA DE LAS NIEVES MUÑIZ MUÑIZ, <i>Tracce del Tirant lo Blanc fra le righe dell'Orlando furioso</i>	27
JOSEP MURGADES, <i>Ocurrències de contrafisió en March</i>	39
MARINA NAVÀS FARRÉ, <i>Fin'amors pon ous al niu</i>	51
RAQUEL PARERA, <i>El recurs a l'exegesi dantesca en la traducció de la Commedia d'Andreu Febrer</i>	63
JORDI PARRAMON I BLASCO, <i>Els orígens d'un gènere popular: Apunts i comentaris sobre el Cançoneret Rovirola</i>	73
GEMMA PELLISSA PRADES, « <i>Un monument de la literatura catalana</i> ». <i>Apunt sobre els incunables de les Transformacions de Francesc Alegre</i>	81
MICHELA PEREIRA, <i>Segreti celesti e prassi terrena. Llull, Lavimbeta, Bruno</i>	93
RAFFAELE PINTO, <i>Dante e 'La compiuta donzella di Firenze'. Appunti di filoginia ed eterodossia dantesca</i>	109
ELENA PISTOLESI, <i>La biblioteca del crociato nel De fine di Raimondo Lullo</i>	117
JOSEP PUJOL, <i>Francesc de la Via, dues cartes d'amor i una autoritat de Petrarca (amb un ròssec gironí)</i>	127
RAFAEL RAMOS, <i>Una epístola de Séneca en la poesia de Ferrán Sánchez Calavera</i>	143
XAVIER RENEDO PUIG, <i>Avicenna, Gherardo Segarelli i un estudiant de Cantabrigia en el capítol 63 del Segon del Crestià</i>	155
FRANCISCO RICO, « <i>Abdalla sarracenus</i> ». <i>Las supercherías de Pico della Mirandola</i>	165
MARIBEL RIPOLL PERELLÓ, <i>El lullisme entre bambolines. La relació epistolar entre Mateu Obrador i Maria Antònia Salvà</i>	169
ISABEL DE RIQUER PERMANYER, <i>Articles de Martí de Riquer a Revista (1952-1955). Llibres i autors catalans</i>	179
PERE ROSSELLÓ BOVER, <i>Nota sobre la poesia lulliana de Jeroni Rosselló</i>	203
JOSEP E. RUBIO, <i>Lola Badia, introductora de Ramon Llull</i>	219
JOSEP MARIA RUIZ SIMON, <i>Sobre les discrepàncies respecte a la intenció dels autors en els diàlegs de Lo somni</i>	225
JULIO SAMSÓ, <i>Astrología matemática en el Libro de les nativitats de Bartomeu de Tresbens</i>	237

JOAN SANTANACH SUÑOL, <i>Apunts sobre la influència de la poesia medieval als inicis de la Renaixença</i>	255
SIMONE SARI, <i>Il papa Blaquerna, arabista</i>	271
ALBERT SOLER, <i>L'Arbre dels començaments de medicina de Guillem Pagès</i>	285
JOSEP SOLERVICENS, <i>La construcció d'un Ausiàs March renaixentista en glosses i comentaris cincentistes</i>	295
BARRY TAYLOR, <i>Llull's Proverbis d'ensenyament in a copy of Hernán Núñez's Refranes, o proverbios en romance (Salamanca, 1555) in the British Library</i>	307
MARIA TOLDRÀ I SABATÉ, <i>Notes de Pau Ignasi de Dalmases a la seva col·lecció de manuscrits catalans</i>	317
JAUME TORRÓ TORRENT, <i>De l'amistat i dels llibres</i>	327
FRANCESC TOUS PRIETO, <i>Sobre les «Condicions d'amor» i la mort de l'amic</i>	339
ILARIA ZAMUNER, <i>Una versione veneziana dell'Epistola ad Alexandrum de dieta servanda</i>	347
<i>Resums / Abstracts</i>	365
<i>Bibliografia de Lola Badia (1971-2020), per Lluís Cifuentes i Comamala</i>	407
<i>Taula d'adhesions a l'homenatge</i>	475

Abreviatures

- ATCA* *Arxiu de Textos Catalans Antics*, Barcelona: IEC - Facultat de Teologia de Catalunya, 1982-.
- BSAL* *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*.
- DCVB* Antoni M. Alcover & Francesc de B. Moll, *Diccionari català - valencià - balear*, 10 vols., Palma: Moll, 1926-1968. En línia: <<https://dcvb.iec.cat/>>.
- DECLC* Joan Coromines, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 10 vols., Barcelona: Curial, 1980-2001.
- DIEC2*. *Diccionari de la llengua catalana de l'Institut d'Estudis Catalans*. En línia: <https://dlc.iec.cat>.
- EL* *Estudios Lulianos*. Vegeu *SL*.
- ENC* Els Nostres Clàssics, Barcelona: Barcino, 1924-.
- FBM* Fundació Bernat Metge, Barcelona: Alpha, 1923-.
- Llull DB* Anthony Bonner, dir., *Base de dades Ramon Llull*, Centre de Documentació Ramon Llull (Universitat de Barcelona), 2002-. En línia: <<http://www.ub.edu/llulldb/>>.
- MOG* Raymundi Lulli, *Opera omnia*, 8 vols., ed. I. Salzinger, Magúncia: Häffner, 1721-1742. Reimpr. facs.: Frankfurt, 1965.
- NEORL* Nova Edició de les Obres de Ramon Llull, 5 vols., Palma: Patronat Ramon Llull, 1990-.
- OE* Ramon Llull, *Obres essencials*, 2 vols., Barcelona: Selecta, 1957-1960 (Biblioteca Perenne, 16-17).
- ORL* *Obres originals del Il·luminat Doctor Mestre Ramon Llull*, 21 vols., ed. Mateu Obrador *et al.*, Palma: Comissió Editora Lul·liana, 1906-1950.
- OS* *Obres selectes de Ramon Llull*, 2 vols., ed. Antoni Bonner, Palma: Moll, 1989 (Els Treballs i els Dies, 31-32).
- PAM* Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Abreviatures

- ROL Raimundi Lulli, *Opera latina*, vols. I-V, Palma: Maioricensis Schola Lullistica, 1959-1967; vols. VI i segs., Turnhout: Brepols, 1975-.
- SL *Studia Lulliana*. Abans *EL*.
- SW *Selected Works of Ramon Llull (1232-1316)*, 2 vols., ed. i trad. Anthony Bonner, Princeton: Princeton University Press, 1985.

*Els sequaços literaris de Guillem Metge*¹

ANTÒNIA CARRÉ

(Universitat Oberta de Catalunya)

Possiblement, l'especier o apotecari de carn i ossos que ha tingut un paper més transcendental en les nostres lletres antigues és Guillem Metge: podríem dir que sense ell, la literatura imitativa no hauria conegut un dels grans referents. El seu fill va heretar la biblioteca de la botiga situada al carrer dels Especiers i possiblement aquí va adquirir alguns dels coneixements de medicina i farmàcia que han anat a parar a la seva obra. En la introducció a l'edició de *Lo somni* (Metge 1999: 40-43), Lola Badia va remarcar algunes de les idees extreteres de la filosofia natural i la medicina que Bernat Metge havia escampat al llarg del diàleg ciceronià, com els conceptes de «complexió», «humit radical», etc. Tres anys abans, Lola Badia (1996) havia fet una aportació fonamental perquè la filologia tingués en compte aquest camp del saber, ja que presentava per primera vegada una visió de conjunt de la significació cultural dels textos mèdics catalans, en reivindicava la incorporació en el discurs de la història de la llengua i donava pautes per interpretar conceptes mèdics en passatges concrets d'Ausiàs March, Ramon Llull i el *Cançoneret de Ripoll*, entre d'altres, que fins llavors havien resultat ben enigmàtics.

A hores d'ara, és ben sabut que amb la difusió social del saber mèdic, que va de bracet amb el procés vernacularitzador, els conceptes escolàstics de la medicina i la filosofia natural van passar a formar part del bagatge cultural dels escriptors que escrivien en llengua vernacla en tota l'Europa llatina occidental (Alberni *et al.* 2012; Cifuentes 2006). La medicina es va convertir en un agent cultural de primer ordre i els metges i les seves pràctiques professionals van aparèixer en diverses obres literàries (Berthaud 1907; Gutmann 1965; Olson 1986; Cerveró 1987; Heffernan 1995; Carré 1996; Carré 2015). Les pàgines que venen a continuació volen posar el focus en el tractament literari

1. Aquest treball s'inscriu en la línia de recerca *Sciència.cat* <www.sciencia.cat>, finançada pel projecte MICIU-AEI/FEDER PGC2018-095417-B-C64 (2019-2021) i pel grup consolidat DEC-AGAUR SGR2017-142 (2018-2021) de la Universitat de Barcelona.

que reben els apotecaris, que eren una de les peces clau a l'hora de garantir la salut de la població.

LA FARMÀCIA MEDIEVAL

La farmàcia medieval és un ofici, un art i una ciència. És un ofici perquè la formació de l'apotecari és empírica, adquirida a través de la tradició oral i l'aprenentatge artesanal (Rodrigo Pertegás 1929). És un art perquè, com la cirurgia i la medicina, s'exerceix amb les mans i té una utilitat pràctica evident en la conservació i recuperació de la salut dels individus (McVaugh 1990). És una ciència perquè es fonamenta en una sèrie de tractats que formen part de la medicina universitària, basada en el cos doctrinal teòric i pràctic del galenisme i sustentada en la filosofia natural d'arrel aristotèlica, passats pel sedàs dels autors àrabs (McVaugh 1993).

L'ofici d'apotecari incloïa una gamma d'activitats artesanals i mercantils ben variada. Els apotecaris eren els encarregats de fabricar els medicaments, seguint les pautes de les receptes dels metges, per la qual cosa havien de saber llegir i escriure i havien de tenir un coneixement precís de les substàncies medicinals que ells mateixos collien i emmagatzemaven a l'obrador (Bénézet 1999). A l'obrador fabricaven també perfums i cosmètics, activitat que no els allunyava de les funcions terapèutiques perquè els metges també receptaven substàncies per a l'embelliment de les dones (Green 2001; Cabré i Pairet 2010).

Els apotecaris eren, a més, especiers. Venien espècies, productes indispensables per a l'apotecaria i també per a la cuina medievals, i comerciaven amb sucres i confits. A l'edat mitjana, els termes d'especier i apotecari eren entesos com a sinònims (Vela 2006: 840). Els apotecaris també comerciaven amb altres productes indispensables per a la vida quotidiana, com la cera, les raïmes de paper, la tinta, els teixits, la llana i altres matèries primeres (Vela 2007: 22-23; García Ballester 2001: 580).

L'OFICI D'APOTECARI EN LA LITERATURA MEDIEVAL

Sovint la literatura es fa ressò de la realitat social i es converteix així en un testimoni de l'època en què s'ha escrit. Els *Canterbury Tales* de Chaucer, per

exemple, reflecteixen el desemparament assistencial que patia la majoria de la població, sobretot en les zones rurals, quan un personatge femení del conte que explica el capellà de la monja s'ofereix per preparar medicines purgatives: «Though in this toun is noon apothecarie, / I shal myself to herbes tech-en yow / That shul been for youre hele and for youre prow» (vv. 3745-3748; Chaucer 1984: 462). La manera com devia tenir emmagatzemades les substàncies medicinals aquest personatge literari segurament s'assemblava força a l'obrador de la Celestina, que guardava fileres d'herbes i d'arrels penjades al sostre de casa (Rojas 1976: 43; Puerto Sarmiento 2013: 32-40). No és difícil imaginar que els obradors reals tenien un aspecte similar.

Els principals instruments de treball dels apotecaris, com ara els receptaris i els antidotaris, també troben el seu espai a la literatura. Per exemple, a l'*Espill* de Jaume Roig apareixen el receptari i l'antidotari contraposats, en un passatge en què la ferida del costat de Jesucrist és metaforitzada en un armari que s'obre per proporcionar la salvació de les ànimes:

Hubert lo rech
del costat dret,
ffon lo pertret
he aparell
pel senat vell
tot revocat,
he reprovat
dels husuraris
e potecaris
llur rezeptari.
Hubert l'armari
de deytat,
per pietat
al nou sacrari
antidotari
novell donà,
hon ordenà
set medeçines
ab set divines,
spirituals,
no naturals,
propietats;

ab calitats
ben divisades
he graduades
a quatre graus
—tres per tres claus,
quart per la llança—;
ab sa balança
just dret pesades,
ben dispensades
les cantitats
ab quèls prelats
—sos hungüentaris
e pigmentaris—
ffessen hungüents
e fins piments,
preservatius
e curatius,
ratificants
he conservans
la sanitat.

(vv. 14310-14351;
Roig 2014: 536)

L'antidotari, que defineix les qualitats dels medicaments —sequedat, humitat, fredor, calor— en quatre graus medicinals, es descriu com un instrument molt més elaborat i útil per conservar la salut física i espiritual dels pacients que no pas el receptari, que era un registre de les receptes dels metges expedides per l'apotecari (Cifuentes 2016).

Determinats autors atorguen als textos literaris l'estructura d'un discurs farmacèutic i, així, escriuen obres de temàtica amorosa amb l'aparença externa d'una recepta (Valsalobre 2005). Un dels testimonis més antics d'electuari o «lletovari» amorós és la *Recepta de xarop* de Cerverí de Girona, text en què el trobador de Pere el Gran s'erigeix en un professional sanitari que ofereix consells terapèutics al destinatari al·legòric del poema, que és la Cortesia que plora perquè la seva germana Amor és a punt de morir (Riquer 1947: 21-25). La *Medicina de pecat*, de Ramon Llull, la *Medicina apropiada a tot mal*, de Bernat Metge, la *Consolació* o *Avís d'amor*, de Lluís Icart, o el *Lletovari*, de Joan Basset, són altres exemples d'electuaris que persegueixen finalitats distintes: espirituals, burlesques, amoroses. Les formes medicamentoses utilitzades pels apotecaris hi apareixen amb escreix: juleps, electuaris, emplastres, pólvores, ungüents o xarops hi fan també una important funció metafòrica.

Interessa especialment, però, el *Consell d'amor*, de Pere March, perquè té una relació directa amb la realitat sanitària. Aquest poema narratiu és presentat com una carta del poeta a una dama que pateix una malaltia inconcreta i que busca el consell del poeta, que és un home savi. El poeta parla com si fos el metge, dictamina un diagnòstic precís —la dama pateix el mal d'amor, és clar— i li prescriu un lletovari. El prepararà el metge, i no pas l'apotecari:

perqué li puga ordenar,
segons lo mal, lo letovari,
e no·l deu far ypotecari
de villa, grosir, malastruch,
mas qu·ell matex destenpre·l such
qu·el vodrà dar exarop,
perqué no fazés pauch lo trop
de ço que l·agués ordenat.

(vv. 88-95; March 1993: 187; Valsalobre 2005: 40)

El rebuig de l'intermediari a l'hora de preparar el xarop utilitza els mateixos arguments que el metge castellà Alfonso Chirino. Al seu *Espejo de medicina para examen de físicos e çirugianos* (1414), va censurar la deshonestat i la

ignorància dels apotecaris sense escrúpols. No hem d'oblidar que l'associació entre metges i especiers amb finalitats lucratives i en contra dels interessos dels pacients havia estat censurada des d'antic (Temkin 1973: 130 i segs.; Siraisi 1990: 21). Per evitar la mala praxi, Alfonso de Chirino va imposar la condició d'estar ell sempre present quan l'apotecari elaborava el medicament prescrit:

e para satisfacer a los engaños e ygnorancias de los boticarios e de lo otro que ende se sigue, fágolas fazer [las medicinas] delante de mí, en mi casa, e conóscolas e véolas proporcionar e fazer (Alfonso Chirino 1945: 597).

L'APOTECARI COM A PERSONATGE LITERARI

Els apotecaris no abunden com a personatges literaris en les lletres medievals.² Els que he trobat són sempre personatges secundaris, que tenen un valor auxiliar. La seva característica principal és que mai no tenen nom propi, ja que allò que els defineix és l'ofici. Així passa a l'*Espill*, on s'esmenten els especiers o apotecaris de manera genèrica (vv. 2979, 4531 i 14318). O en les estrofes que Pere Miquel Carbonell va afegir el 1497 a la *Dansa de la mort*, traduïda al català a començaments del segle xv i on l'apotecari és un més dels personatges convidats a morir (Valsalobre 2005: 34).

Quan l'apotecari s'individualitza, tingui nom propi o no, és un personatge auxiliar que exerceix la seva professió amb dignitat. Les conseqüències que pugui tenir la seva actuació no depenen d'ell, sinó de terceres persones, que s'han aprofitat dels seus coneixements per aconseguir el que volien. En posaré dos exemples del segle xiv i un del xv: l'apotecari que fa una aparició fugaç en la història del venedor d'indulgències dels *Canterbury Tales*, l'especier de l'exemple XX d'*El conde Lucanor*, titulat «De lo que contesció a un rey con un omne quel dixo quel faría alquimia», i l'apotecari Macià Martí de l'*Espill*.

El venedor d'indulgències de Chaucer és un enredaire més interessat a fer diners que a corregir pecats, que vol criticar l'embriaguesa i que per

2. Per als segles medievals, Puerto Sarmiento (2013) només recull una cantiga d'escarni de Pero García d'Ambroa contra un metge format a Montpeller i *La Celestina* (2013: 29-30 i 32-40). Díaz-Plaja (1996: 13-22) només extreu referències mèdiques de *La Celestina*, d'algun poema de Gonzalo de Berceo i de la dansa de la mort.

això explica una història amb sentit moral. L'argument del conte, conegut en la tradició folklòrica de diversos països —apareix indexat a Tubach 1981, n. 1681, i arriba fins a Txékhov, que el reproduïx en el conte titulat *La cartera*, publicat el 1885—, és el següent: en un camí, tres truans descobreixen un sac ple de monedes d'or. Decideixen apropiar-se'n a la nit i mentre esperen que es faci fosc, el més jove s'arriba fins al poble a buscar vi. Els dos que es queden vigilant el sac maquinen que quan torni l'altre, l'apunyalaran per quedar-se els diners. Arribat al poble, el jove va a la botiga d'un apotecari a comprar verí per matar rates, li diu. L'apotecari, que és home confiat, l'hi ven. El truà posa verí en dues ampolles de vi i es guarda la tercera. Quan arriba allà on són els seus companys, s'equivoca d'ampolla i els altres dos beuen de la mateixa, de manera que es moren tots tres (Chaucer 1984: 348-360).

L'especier de l'exemple de Don Juan Manuel és un personatge auxiliar de caràcter bonifaci que també fa només d'intermediari. L'argument és el següent: un rufià vol enganyar un rei, dient-li que pot obtenir or de manera fàcil. Per preparar l'engany, el rufià va llimar or, el va barrejar amb altres ingredients i en va fer cent boletes, que va vendre a un especier. A l'especier li va dir que les boletes s'anomenaven «tabardíe» i que servien per a moltes coses, però que eren l'ingredient imprescindible per fer or («hacer alquímia»). El rei fa venir el rufià a palau i li mana que faci alquímia. El rufià li enumera tots els ingredients que necessita i el rei ordena que els vagin a comprar a la botiga de l'especier. Quan els porten al rufià, aquest barreja totes les substàncies i treu l'or del «tabardíe». El rei, estupefacte, en demana més. I quan s'acaba el «tabardíe», el rufià diu que n'anirà a buscar a un altre indret, més llunyà, on sap segur que n'hi ha en abundància. El rei li dona molts diners perquè en pugui comprar una gran quantitat. Per descomptat, al rufià no se li torna a veure el pèl (Don Juan Manuel 1969: 122-126).³ L'especier participa en l'engany, però sense culpa, ja que no se sorprèn quan el rufià li ven les boletes de «tabardíe» perquè sap que l'or és un ingredient mineral usat en la confecció de determinades receptes (Duch 2000: 451). En tenim també testimonis literaris, com l'electuari fet amb or, perles, pedres precioses i safrà que un metge elabora per a un burgès que mor de pena a causa de la mort del seu fill al *Llibre de meravelles* (Llull 1989: 2, 108).

3. El conte també apareix al *Libro del caballero Zifar* (Libro 1929: 446 i segs.).

A l'*Espill* s'individualitza l'apotecari del bany d'en Sanou —on es banya la primera esposa del fals Roig—, que té nom i cognom: és en Macià Martí, l'apotecari «pus ancià». L'únic que se'ns diu de la seva actuació és que obtenia mil sous cada tres vegades que la primera esposa anava als banys (vv. 2682-2689). Gràcies al treball de Ferragud i Vela (2018), ara sabem que en Macià Martí era un apotecari de València amb potència econòmica i prestigi, que el desembre de 1446 va tenir un litigi amb Jofre de Tous —pertanyent a la petita noblesa— perquè aquest no li havia pagat les factures dels medicaments que li havia dispensat entre el 1438 i el 1440. Com que el jutge sospitava que en Macià Martí podia haver inflat els comptes, va fer examinar els papers. Al final, demandant i demandat van arribar a un acord. Als versos de Roig, si la xifra cobrada per en Macià Martí és excessiva, la culpa recau només en mans femenines. A la literatura medieval, l'ofici de l'apotecaria queda lliure de qualsevol crítica.

La valoració positiva que la societat medieval atorga a l'apotecaria arriba fins al punt d'utilitzar la figura de l'apotecari com a metàfora per explicar com ha de ser la preparació del bon cristià per al primer acte del penitent: la contrició dels pecats. En un dels sermons del segle xv conservats a la Real Colegiata de San Isidoro de León es pot llegir:

E por que mejor lo entendades darvos un exemplo. El espeçiero, quando ha de fazer alguna confaçión, toma de cada una espeçia por ssí e muélela muy bien una a una; e después que ansí molidas, júntalas todas e muélelas en uno e assí faze su confaçión. Bien ansí se ha de fazer la contriçión de los pecados: de los veniales júntalos todos en uno generalmente e, en desplaziéndose, sson perdonados; mas de los mortales has de recordarte de cada uno por ssí e quebrantarlo muy bien con lágrimas e con grand desplazamiento en tu voluntad (Cátedra 2002: 243-244).

L'especier prepara una confecció, que és una denominació genèrica d'una forma medicamentosa de consistència tova que s'elaborava amb diverses substàncies finament polvoritzades i aglutinades amb mel o sucre (Duch 2000: 42-43, n. 45). La tècnica de preparació del medicament emprada és la trituració, com consta al *Compendium aromatariorum*, de Saladino d'Ascoli, manual que esdevé una de les fonts bàsiques de la farmàcia medieval (García Ballester 2001: 628). Aquest especier apotecari treballa a consciència, ja que tritura dues vegades els ingredients medicinals vegetals per aconseguir una polvorització perfecta.

Si a la literatura que es produeix a la Corona d'Aragó es parodia la figura del metge (Carré 1996),⁴ no passa el mateix amb els apotecaris. L'ofici de l'apotecaria només es ridiculitza quan apareix en obres escrites amb finalitat còmica, com el *Lletovari* de Joan Basset o la *Medicina apropiada a tot mal* de Bernat Metge. En els altres casos, els apotecaris són personatges auxiliars que actuen amb una professionalitat impecable, aliens a qualsevol tipus de maldat o perversió.

A què és deguda, aquesta diferència? Per què els metges poden ser criticats en obres literàries per la seva manca de professionalitat o per la prescripció de dietes inversemblants, i els apotecaris no es critiquen? Al meu parer, la major consideració social que s'atorga als apotecaris és deguda al tracte més directe que tenia la societat medieval amb ells. L'escassetesa de físics els convertia en molt més assequibles per a la majoria, que s'havien de conformar amb les atencions mèdiques que els podien proporcionar els apotecaris, els cirurgians, els barbers i fins i tot els curanderos, que exercien de paraigua sanitari per a àmplies capes de la població medieval. La proximitat amb l'apotecari, el tracte quotidià, fan que el prestigi d'aquest professional de les ciències de la salut faci el salt a la literatura net de qualsevol impuresa.

Falten uns quants segles perquè l'apotecari es converteixi en un personatge rellevant d'una obra de ficció. A *Romeu i Julieta*, l'apotecari de Màntua encara fa un paper molt secundari, és vell, viu en la misèria i apareix en una única escena. Si accedeix a vendre el verí a Romeu és per causa de la pobresa, no pas per maldat de cor. Quan l'apotecari adquireixi personalitat literària, tindrà ja nom propi. Penso en Homais, el farmacèutic d'idees progressistes i desencertades que regenta l'establiment més important de Yonville-l'Abbaye a *Madame Bovary* (1857) de Gustave Flaubert (Esteva de Sagrera 2004). O en Vitriolo, el farmacèutic de nom corrosiu, lliurepensador i ateu, d'*El niño de la bola* (1880) de Pedro Antonio de Alarcón (Florensa 1991).⁵ Tant Flaubert com Alarcón critiquen ara els farmacèutics: Homais insisteix que Charles Bovary ha d'operar Hyppolyte —i així esdevé també responsable del fracàs

4. Penso, per exemple, en el malvat i traïdor Quir Mossè, el metge jueu de la *Història de Jacob Xalabín*, o en Joan Cavallier, que diu haver estat metge del rei Pere d'Aragó però prescriu una dieta inversemblant al *Testament de Bernat Serradell*.

5. Guerra Garrido (2013) estudia les referències a la farmàcia en la literatura espanyola i llatinoamericana dels segles xx i xxi. Esteva de Sagrera (2013: 375-380) dedica unes pàgines al farmacèutic Homais en el seu estudi de les citacions farmacològiques en la literatura universal.

quirúrgic— i ven l'arsènic a Emma sense malpensar, mentre que Vitriolo desencadena la tragèdia per despit, empantanegat en una història d'amor impossible.

Encara han de passar més dècades perquè aparegui un farmacèutic tan sorprenent com el de *L'écumé des jours* (1947) de Boris Vian, un personatge inno- minat, excèntric de costums, alt, vell, amb els peus plans i els cabells blancs esborrifats, que havia fornicat amb sa mare. No és un personatge exemplar, però està a l'altura dels altres que inunden la novel·la.

BIBLIOGRAFIA

- ALBERNI, Anna; BADIA, Lola; CIFUENTES, Lluís & FIDORA, Alexander (eds.) (2012). *El saber i les llengües vernacles a l'època de Lluïl i Eiximenis. Estudis ICREA sobre vernacularització*, Barcelona: PAM.
- BADIA, Lola (1996). *Textos catalans tardomedievals i «ciència de naturales»*, discurs llegit el dia 21 de novembre de 1996 en l'acte de recepció pública de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres.
- BÉNÉZET, Jean-Pierre (1999). *Pharmacie et médicament en Méditerranée occidentale, XIIIe-XVIe siècles*, París: Honoré Champion.
- BERTHAUD, Henri (1907). *La médecine populaire dans la littérature romane*, París: Faculté de Médecine de Paris.
- CABRÉ I PAIRET, Montserrat (2010). «Beautiful bodies», dins Linda Kalof & William Bynum (eds.), *A Cultural History of the Human Body*, vol. 2, Oxford - Nova York: Berg, pp. 121-139 i 244-248.
- CARRÉ, Antònia (1996). «La medicina com a referens cultural a l'*Espill* de Jaume Roig», dins Antònia Carré & Josep Solervicens, *Jaume Roig i Cristòfor Despuig: dos assaigs sobre cultura i literatura dels segles XV i XVI*, Vic: Eumo, pp. 7-71.
- CARRÉ, Antònia (2015). «Del Regiment de sanitat a la literatura: el cas d'Arnau de Vilanova», *Anuario de Estudios Medievales*, 45/1, pp. 233-263.
- CÁTÉDRA, Pedro M. (2002). *Los sermones en romance de la Real Colegiata de San Isidoro de León*, Salamanca: Seminario de Estudios Medievales y Renacentistas.
- CERVERÓ, Lluís (1987). *La medicina en la literatura valenciana del segle XVI*, València: Tres i Quatre.
- CHAUCER, Geoffrey (1984). *The Canterbury Tales*, ed. Arthur C. Cawley, Londres: Everyman Classics.
- CHIRINO, Alonso (1945). *Menor daño de la medicina. Espejo de medicina por Alonso Chirino, con un estudio preliminar acerca del autor*, ed. Ángel González Palencia & Luis Contreras Pozas, Madrid: Biblioteca Clásica de la Medicina Española.

- CIFUENTES I COMAMALA, Lluís (2006). *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, Barcelona-Palma: Universitat de Barcelona - Universitat de les Illes Balears [2a ed. revisada i ampliada; 1a ed.: 2001].
- CIFUENTES I COMAMALA, Lluís (2016). «El receptari mèdic baixmedieval i renaixentista: un gènere vernacle», dins Lola Badia, Lluís Cifuentes, Sadurní Martí & Josep Pujol (eds.), *Els manuscrits, el saber i les lletres a la Corona d'Aragó, 1250-1500*, Barcelona: PAM, pp. 103-159.
- DÍAZ-PLAJA, Fernando (1996). *El médico en las letras españolas*, Barcelona: Ediciones B.
- DON JUAN MANUEL (1969). *El conde Lucanor*, ed. José Manuel Blecuá, Madrid: Clásicos Castalia.
- DUCH I TORNER, M. Montserrat (2000). *La «Concordia dels apotecaris de Barcelona» de 1511: estudi, transcripció i traducció*, Barcelona: Fundació Uriach.
- ESTEVA DE SAGRERA, Juan (2004). «El boticario Homais: Madame Bovary o la irresistible ascensión de un farmacéutico rural», *Offarm*, 23/2 (febrer).
- ESTEVA DE SAGRERA, Juan (2013). «El herbario universal de Gutenberg», dins Raúl Guerra Garrido (dir.), *El Herbario de Gutenberg: la farmacia y las letras*, Madrid: Turner, pp. 272-410.
- FERRAGUD, Carmel & VELA AULESA, Carles (2018). «De l'apothicaire à la maison: la distribution des médicaments au bas Moyen Âge à partir du cas de la maison nobiliaire des de Tous (Valence, 1446)», dins Philip Riedier & François Zanetti (dir.), *Materia medica: savoirs et usages des médicaments aux époques médiévales et modernes*, Ginebra: Librairie Droz, pp. 87-104.
- FLORENSA, Eva F. (1991). «El niño de la bola y la fisiología de la novela decimonónica», *Anales de Literatura Española*, 7.
- GARCÍA BALLESTER, Luis (2001). *La búsqueda de la salud: sanadores y enfermos en la España medieval*, Barcelona: Península.
- GREEN, Monica H. (2001). *The Trotula: A Medieval compendium of Women's Medicine*, Filadèlfia: University of Pennsylvania Press.
- GUERRA GARRIDO, Raúl (2013). «El herbario de Gutenberg: del siglo xx y lo que va de XXI», dins Raúl Guerra Garrido (dir.), *El Herbario de Gutenberg: la farmacia y las letras*, Madrid: Turner, pp. 173-271.
- GUTMANN, René Albert (1965). *Dante: la médecine et la philosophie de son temps*, París: Doin, Deren et Cie.
- HEFFERNAN, Carol F. (1995). *The Melancholy Muse: Chaucer, Shakespeare and Early Medicine*, Pittsburgh (Pa): Duquesne University Press.
- LIBRO (1929). *El libro del caballero Zifar (El Libro del cavallero de Dios)*, ed. Charles P. Wagner, Ann Arbor: University of Michigan.
- LLULL, Ramon (1989). *Obres selectes de Ramon Llull*, ed. Antoni Bonner, 2 vols., Palma: Moll.

- McVAUGH, Michael R. (1990). «The nature and limits of medical certitude at early fourteenth-century Montpellier», *Osiris* (2a sèrie), 6, pp. 62-84.
- McVAUGH, Michael R. (1993). *Medicine before de Plague: Practitioners and Their Patients in the Crown of Aragon, 1285-1345*, Cambridge: Cambridge University Press.
- MARCH, Pere (1993). *Obra completa*, ed. Lluís Cabré. Barcelona: Barcino (ENC A, 132).
- METGE, Bernat (1999). *Lo somni*, ed. i comentaris Lola Badia, Barcelona: Quaderns Crema.
- OLSON, Glending (1986). *Literature as Recreation in the Later Middle Ages*, Ithaca (NY): Cornell University Press.
- PUERTO SARMIENTO, Javier (2013). «El herbario de Gutenberg: desde la Baja Edad Media hasta la crisis del 98», dins Raúl Guerra Garrido (dir.), *El Herbario de Gutenberg: la farmacia y las letras*, Madrid: Turner, pp. 14-172.
- RIQUER, Martí de (1947). *Obras completas del trovador Cerverí de Girona*, Barcelona: Instituto de Estudios Mediterráneos.
- RODRIGO PERTEGÁS, José (1929). «Boticas y boticarios: materiales para la historia de la Farmacia en Valencia en la centuria décima-quinta», *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, 2, pp. 110-153.
- ROIG, Jaume (2014). *Espill*, ed. Antònia Carré, Barcelona: Barcino (ENC, Autors Medievals, 33).
- ROJAS, Fernando de (1976). *La Celestina*, ed. Humberto López Morales, Madrid: Cupsa.
- SIRAI, Nancy (1990). *Medieval Early Renaissance Medicine*, Chicago: University of Chicago Press.
- TEMKIN, Oswei (1973). *Galenism: Rise and Decline of a Medical Philosophy*, Ithaca-Londres: Cornell University Press.
- TUBACH, Frederich C. (1981). *Index Exemplorum: A Handbook of Medieval Religious Tales*, Hèlsinki: Suomalainen Tiedeakatemia [1a ed.: 1969].
- VALSALOBRE, Pep (2005). «Apotecaris i receptes en la literatura catalana antiga», *Mot So Razo*, 4, pp. 34-46.
- VELA I AULESA, Carles (2006). «Ordinacions, privilegis i oficis: la regulació de l'art de l'especieria (s. XIV-XV)», *Anuario de Estudios Medievales*, 36/2, pp. 839-882.
- VELA I AULESA, Carles (2007). *Especiers i candellers a Barcelona a la baixa edat mitjana: testaments, família i sociabilitat*, 2 vols., Barcelona-Lleida: Fundació Noguera - Pagès.